

Piotr Biliński, *Wacław Tokarz 1873–1937: historyk walk o niepodległość*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2018, ss. 214 + [5], [12] s. tablic.

Wśród wielu nurtów pisarstwa historycznego wyróżnia się biografistyka znanych ludzi, w tym uczonych piszących historię. Do tego nurtu twórczości biografistycznej należy zaliczyć pracę Piotra Bilińskiego o Wacławie Tokarzu – historyku walk o niepodległość. Określenia tego, zawartego w tytule omawianego opracowania, co autor na pierwszej stronie podkreślił, użył wcześniej Józef Feldman na łamach „Wiadomości Literackich”. Jak słusznie Piotr Biliński zauważył, najlepiej oddaje ono charakter badań, a także postawy życiowej Wacława Tokarza.

Piotr Biliński jest uczonym specjalizującym się w badaniach nad dziejami powszechnymi i Polski w XIX–XX w. Napisał wiele prac naukowych, a spektrum jego zainteresowań jest szerokie (nawet geograficznie, sięga bowiem dalekiej Syberii) i różnorodne. Wśród prac jego autorstwa w ostatnich latach na czoło wybija się nurt biografistyki, szczególnie zaś biografistyki wielkich polskich historiografów. Wcześniej w kręgu jego zainteresowań byli tak znakomici uczeni jak Władysław Konopczyński czy Stanisław Kutrzeba. Obecna praca – o Wacławie Tokarzu – wpisuje się we wspomniany nurt badawczy, którym autor konsekwentnie od lat podąża.

Mimo że osoba Wacława Tokarza i jego życie były już opisywane we wcześniejszych opracowaniach naukowych¹, to jednak jest on tak barwną i znaczącą postacią, że zasłużenie doczekał się samodzielnej biografii; w tym przypadku otrzymujemy dzieło obszerne i ukazujące uczonego w „pełnej krasie”.

Praca jest oparta na imponującej bazie źródłowej. Informacje dotyczące swego bohatera autor zebrał w wielu archiwach (w bibliografii wymienia osiem): Archiwum Akt Nowych, Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, Archiwum Państwowe w Warszawie, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego i Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego, Centralne Archiwum Wojskowe, zbiory rękopisów różnych bibliotek (Narodowej, Jagiellońskiej, PAN i PAU, uniwersyteckie, Zakładu im. Ossolińskich) oraz Muzeum Niepodległości w Warszawie, w którym przechowywane jest Archiwum Wacława Tokarza. Źródła te dotyczyły w większości różnych sfer życia Wacława Tokarza – jako studenta, młodego naukowca, szanowanego profesora, a także wojskowego. Wśród materiałów były też akta studentów, uczestników seminariów prowadzonych przez Tokarza, protokoły posiedzeń towarzystw naukowych, a także korespondencja znanych historyków z epoki – Stanisława Krzyżanowskiego, Stanisława Kota, Oskara Haleckiego czy Adama Skalkowskiego. Równie imponujące są źródła drukowane, które autor wykorzystał przy pisaniu rozprawy, poczynając od korespondencji, przez literaturę wspomnieniową (np. uczniów Wacława Tokarza), opracowania naukowe (w tym dotyczące poszczególnych okresów życia głównego bohatera), po publikacje prasowe (autorstwa Tokarza lub o nim). Wydawałoby się, że autor zgromadził i przejrzał wszystkie opracowania, a nawet tylko wzmianki o Wacławie Tokarzu. Można znaleźć jednak pojedyncze źródła, które pominął, chociaż informacje w nich zawarte są znane z innych źródeł, np. o wędrowności Tokarza po Warszawie w czasie pisania historii insurekcji warszawskiej 1794 r., o których wspominał ówczesny student Janusz Pajewski².

Książka ma układ chronologiczny, który przy pisaniu biografii jest zazwyczaj najwłaściwszy. Również w tym przypadku był on optymalnym rozwiązaniem, co autorowi dało możliwość ukazania kształtowania się osoby Tokarza jako człowieka i historyka. Praca składa się ze wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia oraz bibliografii. Zawiera także wykaz skrótów, indeks osobowy i podsumowanie w języku angielskim.

¹ Zob. B. Miśkiewicz, *Polska historiografia wojskowa. Próba analizy i syntezy*, Poznań 1996, s. 150–167.

² Zob. J. Pajewski, *Poza wczoraj. Wspomnienia*, Poznań 1992, s. 42.

Poszczególne rozdziały przedstawiają kolejne etapy życia Wacława Tokarza. Najobszerniejszy, ale zarazem obejmujący najdłuższy okres życia, bo lata 1873–1914, jest rozdział pierwszy. Autor przedstawiał w nim rodzinę Tokarza, zamieszkującą w owym czasie w Częstochowie, oraz jej wpływ na światopogląd przyszłego dziejopisa. Prześiknięty patriotycznym duchem środowiska, w jakim się wychował oraz kultywowaną pamięcią walk powstańczych, szczególnie walk 1863 roku, młody Tokarz dorastał w przekonaniu o obowiązku walki o niepodległość Polski, co zaważyło, jak się później okazało, na wielu jego wyborach życiowych, jak też tematyce podejmowanych badań naukowych. Biliński szczegółowo opisał krakowski okres życia Wacława Tokarza, podjęte w 1892 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim studia historyczne. W interesujący sposób przedstawił realia studiowania w tym okresie w Krakowie oraz scharakteryzował kadrę dydaktyczną uczelni, która ukształtowała i wywarła olbrzymi wpływ na poglądy, a także formujący się warsztat badawczy przyszłego naukowca. Autor drobiazgowo wymienił nawet przedmioty, na które Tokarz uczęszczał w czasie studiów na uniwersytecie oraz uzyskiwane przez niego oceny. Wspomniał również o porzuceniu przez Tokarza studiów historycznych i podjęciu studiów matematyczno-chemicznych na tym samym uniwersytecie. Po kilku latach, z powodów zdrowotnych (choroba płuc i alergie na niektóre związki chemiczne) musiał przerwać i te studia. Przez dłuższy czas leczył się w Zakopanem, gdzie poznał wiele wybitnych osób (m.in. Stefana Żeromskiego i Romana Dmowskiego), a także swoją późniejszą żonę Władysławę Theefs. Po powrocie do Krakowa podjął przerwane studia historyczne i w 1900 r. przedłożył do oceny pracę doktorską przygotowaną na seminarium Wincentego Zakrzewskiego, dotyczącą Sejmu Walnego za panowania Zygmunta Augusta. W tym czasie rozpoczął pracę zarobkową i zaczął drukować artykuły i recenzje w czasopismach naukowych, literackich i prasie codziennej, a także w „Przeglądzie Wszepolskim”. Szczególnie publikacje w tym ostatnim czasopiśmie, w którym krytykował krakowską szkołę historyczną, wzbudzały mieszane odczucia w tamtejszym środowisku naukowym. Biliński w klarowny i przystępny sposób przedstawił kolejne lata życia Tokarza, rozwój jego kariery naukowej i pięcie się po szczeblach kariery akademickiej, do momentu uzyskania profesury i katedry uniwersyteckiej. Autor nie omieszczał również ukazać bardziej przyziemnych elementów pracy historyka, takich jak zdobywanie stypendiów, wyjazdy kwerendalne do wielu miast europejskich (Paryż, Wiedeń, Moskwa) i wszelkie związane tym dogodności i niedogodności. Pieczołowicie zresztą odtworzył te wszystkie drobne szczegóły na podstawie obfitej korespondencji Tokarza z rodziną i innymi uczonymi.

Biliński poruszył też kwestię relacji Tokarza z innymi badaczami. Wśród wielu osób wymienionych w książce wskazał tych, którzy wywarli duży wpływ na tematykę badań i twórczość naukową Tokarza, np. Szymona Askenazego. Pokazał ich sympatie i antypatie, a także przyczyny sporów i niechęci. Okazuje się, że ich podłoże nie zawsze było merytoryczne, wiązało się niekiedy z aktywnością polityczną Tokarza i jego zaangażowaniem w ruch strzelecki, co nie do końca było akceptowane przez środowisko naukowe.

Drugi rozdział, zatytułowany *Na drodze do niepodległości*, opisuje zaangażowanie Tokarza w działalność niepodległościową w Polskich Drużynach Strzeleckich, jego współpracę z Józefem Piłsudskim oraz udział w tworzeniu Polskiego Skarbu Wojskowego – organizacji zbierającej fundusze na tworzenie polskich sił zbrojnych. Szczegółowo, na podstawie bogatego materiału źródłowego, przede wszystkim archiwalnego, Biliński przedstawił losy Tokarza w czasie I wojny światowej – od momentu wstąpienia do Legionów Polskich, poprzez pobyt w zakładach tyłowych i w Komendzie Legionów (gdzie był delegatem Departamentu Wojskowego NKN), powrót na Uniwersytet Jagielloński, po podjęcie pracy w Tymczasowej Radzie Stanu, gdzie objął po Marianie Kukielu stanowisko kierownika Wydziału Studiów nad Wojskowością Polską.

Trzeci rozdział, zatytułowany *W służbie wojskowej*, jest kontynuacją poprzedniego. Mimo że powstało już niepodległe państwo polskie, zadania powierzane Tokarzowi były nadal związane z wojskowością. Biliński szczegółowo przedstawił podejmowane przez niego starania, i związane

z nimi perturbacje, o otrzymanie stopnia oficerskiego służby czynnej oraz motywem nim powodujące. W tym czasie z Krakowa do Warszawy przeprowadziła się rodzina Tokarza, co zmieniło i poprawiło jego położenie. Wstąpił do Wojska Polskiego, gdzie z czasem zaczął pełnić funkcję szefa Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego. Był także wykładowcą w Wyższej Szkole Wojennej, członkiem zarządu Towarzystwa Wiedzy Wojskowej i kontynuował prace wydawnicze związane z historią wojskowości. W tym też czasie powstała jedna z bardziej znanych jego prac – *Sprzysiężenie Wysokiego i noc listopadowa* (1925). Dużo miejsca Biliński poświęcił sprawie Bolesława Lebedzińskiego – matematyka, którego pracę wydrukował kierowany przez Tokarza instytut. Związane z tym nieporozumienia, oskarżenia, a w końcu udział wojskowych i mieszanych sądów honorowych oraz senatu akademickiego zaważyły w pewnej mierze na dalszej karierze Tokarza. Optimizmem nie napawała też gęstniejąca wokół niego atmosfera w wojsku, co miało związek z konfliktem z Piłsudskim, który dotyczył opisu i recenzji prac wydawniczych przybliżających przebieg wojny 1920 roku. Spowodowało to odejście Tokarza z wojska. Biliński skrupulatnie opisał te wydarzenia, ukazując również zakulisowe działania stron sporu i dając czytelnikowi możliwość samodzielnej ich oceny.

Ostatni, czwarty rozdział – *Na Uniwersytecie Warszawskim* – ukazuje działalność naukową Tokarza na wspomnianej uczelni, gdzie w lipcu 1928 r. objął Katedrę Historii Polski Nowożytnej, na której zastąpił zmarłego Władysława Smoleńskiego. Nie obyło się bez ingerencji Marcelego Handelsmana, który przekonał niechętnie Tokarzowi sfery rządowe do zatrudnienia go na tym stanowisku. Biliński opisał środowisko uniwersyteckie, a także prowadzone na uczelni zajęcia, zwłaszcza przez samego Tokarza. Szczególnie skupił się na poruszanej przez niego tematyce, sposobie pracy ze studentami i seminarzystami oraz odbiorze jego osoby przez podopiecznych. Pokazał także, jak jego bohater wspierał swych studentów, zlecając im różne płatne prace. W omawianym okresie powstały *Wojna polsko-rosyjska 1830 i 1831 roku* (1928) oraz *Insurekcja warszawska (17 i 18 kwietnia 1794 roku)* (1934), które na wiele lat stały się wzorem monografii powstań narodowych dla kilku polskich historyków. Biliński opisał też potyczki Tokarza z sympatykami rządów sanacyjnych, przejawiające się w problemach z organizacją V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie w 1930 r. Tokarz miał być na nim przewodniczącym sekcji powstań narodowych. Ostatecznie zrzekł się tej funkcji, a niektórzy odczytali to jako obrazę Piłsudskiego. Tokarz krytykował także wprowadzane w 1933 r. reformy w szkolnictwie wyższym, uważając, że ograniczają one autonomię uczelni.

Na pierwszy rzut oka można odczuć pewien niedosyt, studiując w tym rozdziale odsyłacze i bazę źródłową. Nie ma w niej tak dużej liczby źródeł archiwalnych jak w poprzednich rozdziałach, co jednak jest spowodowane ich zniszczeniem w czasie II wojny światowej. W tym wypadku autor dokonał olbrzymiej pracy, rekonstruując ten okres życia Tokarza z innych materiałów.

Biliński w swej książce scharakteryzował warsztat naukowy Tokarza oraz sposób prowadzenia przez niego badań. Opisał także jego najważniejsze dzieła i przytoczył opinie ówczesnych oraz współczesnych badaczy o tych pracach. Okazuje się, że mimo upływu lat wcale się one nie zestarzały i do chwili obecnej stanowią podstawę wielu dociekań naukowych. Autor, podobnie jak jego bohater, dokonał złożenia wielu elementów w jedną całość i poddawszy je drobiazgowej analizie, stworzył kompletny obraz jednego z wybitniejszych polskich historyków pierwszej połowy XX w.

Pracę Piotra Bilińskiego o Waclawie Tokarzu należy uznać za udaną i wartościową, a co równie ważne, atrakcyjną w odbiorze. Przybliżyła ona sylwetkę jednego z ważniejszych polskich historyków zajmujących się powstaniami narodowymi i walką o niepodległość. Istotnym walorem tego opracowania jest ukazanie Tokarza nie tylko jako naukowca i silnej osobowości, ale i jako człowieka, w szerokim tego słowa znaczeniu, z jego zaletami i wadami. Pozwala to lepiej zrozumieć i docenić życie i twórczość tego nieprzeciętnego naukowca, który do tej pory wywiera wpływ na wielu polskich badaczy.